

ДОМИНАНТЕ ПОЕТИКЕ ДАНИЛА КИША

Јован Делић, *Сажетја њоеџике сажимања: Ка њоеџици Данила Киша III – џенденције и доминанџе у џрози Данила Киша*, Архипелаг, Београд 2023

Предговор *Сажетје њоеџике сажимања* Јована Делића уводи читаоце у путеве настанка овог, како аутор каже, „књижуљка”. Употребом ове ријечи, обојеном самоиронијом, Делић већ на самом почетку ове веома значајне критичке студије, у којој истражује поезику Данила Киша експлицитно и имплицитно, уводи полемички тон са сопственим претходним и садашњим перспективама на Кишову поезику. Као што се из наслова види, у питању је његова трећа, како опет самоиронично каже „релативно коректна књига” кратких радова, који су настали као трећи дио докторске дисертације *Поеџика џриџовједне џрозе у џеорџјским исказима у књижевном стваралацџиву Данила Киша* (1995) и чекали на објављивање до сада. Поглед уназад на генезу ове књиге указује на Делићеву потребу да константно преиспитује не само поезику Данила Киша већ и сопствени приступ књижевности. Садашњи тренутак открива му неопходност преласка са позиције самоироније на академску строгост која захтијева константно осавремењивање претходно објављеног, али исто тако потврђује, како аутор каже, да „овакве књиге не губе своју актуелност, ни свој значај, ни своју прегледност, ни систематичност, ни оданост писцу”.

Јован Делић је тумачење замислио као дио отвореног система према будућим истраживањима, мост чији ће се краци смјестити у контекст поезике традиције. Кишова концепција традиције откриће Јовану Делићу „Кишове” писце и нагласити улогу упоредних истраживања као „дио погледа на свијет и човјека” како за аутора тако и за тумача његових дјела. Делићев поглед на свијет с друге стране укључује академску честитост која се огледа у неопходним ограђивањима, самокритици, дефинисању основних термина из поднаслова (Тематске тенденције и доминанте; Тенденције у избору ликова; Доминантни поступци) које је, како каже, преузео од руских формалиста. Огледа се и у избјегавању произвољно-

сти у анализи књижевног дјела и очувању специфичности анализе, „и њеног предмета, у поређењу са сцијентизмом природних наука”.

„Тематске тенденције и доминанте” (Фуга смрти; Звијер вијек: логори; Из перспективе вечности, из перспективе смрти; Породични круг; Књижевност као књижевна тема; Воз и дневни ред у *Породичном циркусу* Данила Киша) сажимају Кишова темељна поетичка начела у синхронизацијској равни. Акцент је на свјесном помјерању формалистичких термина у тематску раван, и „у раван избора и моделовања јунака” што Јован Делић дефинише и методолошким огрешењем. Оправдава га њиховим задржавањем у „њиховом изворном контексту – у именовању и описивању релевантних и доминирајућих обиљежја ’система’, односно описивању и интерпретирању пишчеве приповједне стратегије у ’формалној’ равни”. Овакав избор критичке позиције Јована Делића показује међусобну повезаност, условљеност и усклађеност избора теме, избора и моделовања књижевног јунака и система приповједачких поступака.

Кишове теме упутиће читаоце на друго поглавље *Сажетје њоетике сажимања*: „Избор и обликовање ликова” и њихову утемељеност у контексту, док ће треће поглавље сажети под следећим насловима: „Доминантни поступци”, Историчност, Цитатност, Дијалог с митом, „Документаристички поступак”, Интермедијалност, Ироничност, Циклизација, Жанровски хибриди, Контракњига и Фрагментарност и енциклопедизам. Трећи члан ове чврсто преплетене тријаде очигледно упућује на језик са свим својим сложеностима. Јован Делић ће у Предговору дефинисати своју критичку позицију истичући да у Кишовој поетици сажимања књижевне теме „прате писци као књижевни јунаци, наглашена метапоетска, а негдје чак и метакритичка функција, и – мање или више уочљива параболa”.

Сажимање Кишових тематских тенденција (смрт, љубав, логор, антисемитизам, прогон, рација, именовање, фашизам, стаљинизам, дијете, путовање, побуна) указује на два временска плана: „историјско вријеме, гдје се логори јављају као главни биљег времена, и други, у Гилгамешовој традицији, окренут вјечности и безвремености”. Прате их интертекстуалне релације према Паулу Целану (Пијесак из урни, Фуга смрти) и неким Кишовим дјелима (*Башџа, њејео, Рани јаги, Пешчаник*). Док би Џон Барт разумио причање приче као услов опстанка цивилизације, Јован Делић код Данила Киша препознаје вјечност прича које се, како каже, причају са становишта вјечности и „из перспективе смрти”.

Јован Делић одређује као кључну тему потрагу за оцем (*Псалам 44, Пешчаник, Рани јаги, Гробница за Бориса Давидовича, Енциклопедија мртвих, Лауџа и ожљивци, Живој, лијераиџура*), иако се Очев лик појављује веома спорадично. Сажимајући присутност ове теме, он закључује да се „у средишту Кишове литературе, налази она жива рана која не-

престано пулсира на други начин – Очев нестанак у логору”. Ову доминантну тему надограђује темом „Воз и возни ред у *Породичном циркусу* Данила Киша” у коме доминирају отац и син док се прожимају три плана: егзистенцијални, метафизички и метапоетски. Савремена критика потврђује Делићеву анализу тематске равни Кишове поетике наглашавањем потраге сина за изгубљеним оцем.

Неки тумачи Кишове поетике (Џон Кокс, Недељковић) радо ће сврстати Киша међу постмодернисте и препознаће његову упућеност на текст, књижевност, као једно од главних обиљежја овог правца. Јован Делић у свом сажимању Кишове поетике тумачи Кишово увођење књижевности у текст књижевним темама које провејавају кроз његову поезију, што говори о Кишовој самосвијести, „о његовој бодлеровској природи и о наглашеној метапоетској функцији те прозе”.

Сажимање Кишових ликова упућује читаоце на њихову тематску усмјереност (Отац, Мајка, Дјечак, Сестра; „полуге историје”; „јогији”). Карактеристике их снажна индивидуалност у антииндивидуалистичком времену, дијалог или монолог; они су често прогнаници, апатриди, интелектуалци, писци, страдалници, жртве, двојници према којима Киш често успоставља иронијску дистанцу. Неки савремени критичари додају им и аутсајдере. Присутан је и драмски потенцијал Кишових новела који природно изискује контрастирање ликова или, како то Јован Делић дефинише, „судар двојника по супротности”. Уз обиље одабраних примјера, Јован Делић сажима Кишову карактеризацију ликова у овом смјеру: карактеризација лектиром, карактеризација цитатима, карактеризација предметима, документарност, да би на крају овог поглавља закључио да начин на који Киш обликује своје ликове упућују на његову антиреалистичку побуну и помјерање граница у српској књижевности.

Јован Делић издваја као први у низу Кишових доминантних поступака историчност, обојеном цитатношћу и алузијама, који се јављају у разним функцијама у тексту (продубљивање и усложњавање лика; историчност прозе, њене истинитости; наслови, поднаслови, цитат у цитату; надокнађивање одсуства пејзажа или дочаравања амбијента; жанровска хибридноост; укрштање новеле и есеја). Он узима документарност (сталинизам и фашизам) Кишове прозе као вид „цитатности и историчности”, што дефинише Кишов однос према историји потпуно другачијим од постмодернистичког и закључује да је поигравање текстовима дио културе једног писца, онај неизбјежни преплет текста и контекста. Савремена критика наставља анализу Делићевим стазама покушавајући да дефинише Кишов однос према Холокаусту, идеолошку диктатуру двадесетог вијека: нацизам и комунизам.

Цитатност и интертекстуалност воде ка снажним Кишовим дијалозима са митом, што сазнајемо из подналова у оквиру поглавља „Доминантни поступци”, тврди Јован Делић. Пародирани и сажети на функ-

ције митова / митских цитата (јеврејски, старогрчки, хришћански) у Кишовој прози, они показују да имају митопоетску функцију / функцију тематизовања књижевности, а често, како би то Е. М. Мелетински дефинисао, и допуну унутрашње организације сижеа. Присутан је и Кишов митски однос према времену, али и његова досљедност идеји „контракњиге”. Кишов дијалог са митом је креативан, што доказује Јован Делић након неколико анализираних примјера међу којима се издваја онај у коме мит постаје дио историјске стварности „у којој људи одлазе под лед или у небо, кроз димњаке крематоријума”.

„Документаристички приступ” у тијесној је вези са цитатношћу, али и са маштом, игром духа, тврди Јован Делић проблематизујући га самим стављањем под знаке навода. Након минуциозне анализе, поткријепљене интертекстуалним релацијама (Карл Штајнер, Рој Медведов, Надежда Манделштам, Џојс, Пари, Бурникел, Едуард Ерио), Јован Делић наводи „једну готово математичку формулу која показује – истина, упрошћено – из чега се састоји његова литература: документ плус машта (игра духа), плус исповијест” чиме прихвата Кишову рedefиницију документаристичког приступа и проширује је на фантастичну књижевност и могућности њеног именовања „документарном фантастиком”. Интертекстуалне релације присутне су и по Коксовим налазима и према дјелима Иве Андрића, Томаса Мана, Ахматове и француских симболиста, Раблеа, као и многих америчких писаца, што отвара простор за будућа истраживања.

Сажимајући Кишову поетику сажимања Јован Делић осврће се и на Кишове интермедијалне игре (трансвербални ликовни цитати, прецизни вербални описи ликовних текстова, метафоричка употреба других умјетничких поступака). Може се уочити и наглашена употреба филмских поступака („Игра”), „игра камера” која је присутна код сваке промјене приповједачке перспективе због чега се често читалац премјешта у позицију гледаоца с могућношћу да очу значајно присуство „монтаже”. Савремена критика проширује ову листу и даје значајно мјести и музици, гастрономији, наслову романа, току свијести, унутрашњем монологу, промјени времена, правопису, флешбековима и повремено двоструким флешбековима. Мотиви из сликарства (мртва природа, руже, ђубришта) присутни су и у Кишовој поезији и прози, што указује, по тврђењу Јована Делића, да је Кишов „дијалог с другим умјетностима и умјетницима био креативан и плодан како по његову прозу, тако и по есејистику”.

Иронични (интелектуални) лиризам одговор је на Кишово неприхватање непожељне сентименталности, констатује Јован Делић. Он развија ову тезу примјерима Кишовог отпора који се огледају у употреби метафоре, „документаристичког приступа”, цитатности, дескрипције, дистанце према јунацима, пародије, ироније, фрагментарности, поступка набрајања. За кључну ријеч Кишове поетике Јован Делић узима са-

жимање. Сажимање стоји у функцији „хлађења осјећања”, њиме се текст „строго контролише, спречава се свака па и емотивно-исповједна разливеност”. Сажетост је посриједи идеала „енциклопедијске парадигме” у којој се текст максимално информира, своди и распоређује у фрагменте који се могу упоредити са енциклопедијским одредницама. Тиме се огромна грађа своди на мали простор, а то је и пут за настанак Кишових новела „које понекад сажимају и обухватају грађу примјерену роману”. То је риједак поетички поступак и условно речено обрнут пут, као што је и риједак и драгоцјен Делићев приступ једној веома сложеној поетици!

Он се препознаје и у даљем сажимању Кишове поетике при чему Јован Делић учавља „наглашену тенденцију ка циклизацији” која је имала различите путеве: у Кишовој раној фази она се одвијала на синтагматској основи, док у новелистичкој фази „Киш разумије новелу као сажет роман”. Новеле се „циклизирају у вертикалном низу, на парадигматској осни”. Циклизација природно води ка Кишовој жанровској хибридикацији поготово ако се не заборави да је Киш сматрао роман хибридни жанром, што представља неки вид закључка претходно истраженог. Она потиче, како Јован Делић закључује, из његовог „полемичког односа, израженог појмом *контракњија*; односа који означава полемичку усмјереност на приповједачке моделе који су му претходили, па чак и на књиге, односно моделес, који су му у једном часу били или барем изгледали као узор”. Контракњија представља начин да се превазиђе достигнуто и усвојено, она је „полемички принцип књижевне еволуције” – признање и противстав књизи са којом се полемиче (*Мансарга*, *Башија*, *Њејео*, *Пешчаник*, *Гробница за Бориса Давидовича*, *Енциклопедија мртвих*).

Поетика сажимања неодвојива је од енциклопедизма, сматра Јован Делић, и то како у науци, тако и у приповиједању. Истовремено, фрагментарност је у функцији енциклопедизма – енциклопедијске парадигме – поетике сажимања.

Јован Делић показује да је „Киш могао да оствари и новелистички циклус међусобно тематских сродних новела као циклус ’сажетих романа’”. У том случају фрагменти морају „бити строго контролисани и подређени енциклопедијској парадигми”. Овим разрјешењем веома комплексног и иновативног приступа нараторској анализи енегматичне поетике Данила Киша, Јован Делић потврђује да је његов теоријски модел усклађен са поетиком Данила Киша. Он не прави насиље над текстом, поетичким начелима и коначно над самом књижевношћу. Тиме ће се и потврдити претходно препознато пишечево начело реда вожње као доминантне поетичке метафоре, а фигура Оца јесте *доминантна фигура* Кишове поетике прозе. Јован Делић одређује управо тај тренутак као тренутак почетка Кишовог дијалога са традицијом, или како још каже с „прозором света”.

Књига *Сажетџа ѿоеџика сажимања* Јована Делића открива мноштво наратолошких и антрополошких слојева Кишове комплексне поетике од историје преко медија и умјетности до језичких трагања да би довела до коначног закључка који почива на вјери у интуицију, машту и умјетничку визију, будући да се посредством имагинације могу продубити устаљени начини гледања и стицати нови увиди о прошлости, којој уметност даје ново значење и смисао. Оваква могућност сажимања поетике Данила Киша на свим нивоима упућује заљубљенике у књижевност, књижевну теорију, критику и анализу да је прихвати као изузетно студиозно, сложено, занимљиво и вриједно дјело које даје изузетан допринос науци о књижевности. Основна теза о сажимању романа у новелу представља изузетан допринос наратологији, док сама студија сачињена у виду прецизно проширеног закључка претходне двије књиге о Данилу Кишу даје више него значајан допринос нашој србистици.

Сигурни смо да ће *Сажетџа ѿоеџика сажимања* Јована Делића послужити студентима књижевности и истраживачима поетике Данила Киша као веома поуздан сажетак досадашњих перспектива на великог српског писца и подстицај за даља истраживања. Поуздан и незаобилазан извор, јер се у њему препознаје и она неопходна неодвојивост књижевности и књижевне критике – одређени историјски тренутак.

Др Радојка М. ВУКЧЕВИЋ
редовни професор
Филолошки факултет
Београд
vukcevicradojka@gmail.com

ЖИВИ ПЕСНИК

Ненад Николић, *Бранко, романџичарски ѿесник*, Српска књижевна задруга, Београд 2022

Књигу Ненада Николића *Бранко, романџичарски ѿесник* објавила је Српска књижевна задруга 2022. године поводом обележавања 130. година од оснивања, у свом јубиларном 114. Колу (књ. 765). Поводом овог Задругиног јубилеја објављено је и допуњено издање *Песама* Бранка Радичевића, чиме је обележено и 175 година од првог издања ове збирке у Бечу 1847. године. Николић је уложио значајан приређивачки рад на овом издању изабравши из заоставштине у „строгом избору”¹ она

¹ Бранко Радичевић, *Песме*, изабрао и приредио Ненад Николић, Српска књижевна задруга, Београд 2022, 249.